Én az is-is pártján állok
Bocsik Balázs interjúja Kenyeres Zoltánnal

Kenyeres Zoltán legújabb, *Írók, költők, fogalmak* című tanulmány-kötete, amelyre esszé, kritika műfajban Artisjus Irodalmi Díjat kapott, egész irodalomtörténészi pályájának keresztmetszetét mutatja fel: rendre felbukkannak benne mindazok a témák és alakok, amelyek évtizedeken át meghatározták gondolkodását – Ady Endre és Weöres Sándor, Lukács György és Király István öröksége, a Nyugat és az etikai esztétizmus kérdésköre. Az alábbi beszélgetésben ezekről az elkötele-ződésekről vall: a szellemi indulásról, a nagy mesterekkel folytatott évtizedes párbeszédekről, a tanári pálya örömeiről és arról a kritikai szemléletről, amelyet ma is nélkülözhetetlennek tart. (Kenyeres Zoltánnal Bocsik Balázs beszélgetett 2026. augusztusában az Artisjus Dalszerző c. felületén.)

Értelmiségi családból származik: édesapja, Kenyeres Imre, ismert irodalomtörténész volt, édesanyja, Kenyeres Ágnes pedig latin kódexekkel foglalkozott az Egyetemi Könyvtárban. A díjnyertes könyv egyik tanulmányában azt is említi, hogy tulajdonképpen az Ön édesapja hozta össze Weöres Sándort és Hamvas Bélát. Meséljen kicsit a szüleiről!

Igen, édesanyám Horváth Jánosnál doktorált, Csepelen tanított, 1945 után minisztériumokban dolgozott, aztán az Egyetemi Könyvtár kézirattárát gondozta. Könyvet írt a könyvtár életéről és történetéről, feltárta Kazinczy Gábor hagyatékát, sajtó alá rendezte Király György tanulmányait, szerkesztette a Magyar Életrajzi Lexikont, és tanulmányokat írt latin kódexekről. Édesapám nagy reményekkel kezdte a pályáját, de hamar súlyos betegség, a sclerosis multiplex támadta meg, és 36 éves korára megbénult. Tizenöt évig élt magatehetetlen állapotban, hol otthon ápoltuk, hol pedig a Pető Intézetben volt. Minden áron vissza akart kerülni az irodalmi életbe, minden ősszel abban reménykedett, hogy tavaszra meggyógyul, és minden tavasszal azt mondta, hogy őszre meggyógyul. Egyszer, amikor a Pető Intézetben egy hétfői napon meglátogattam, azt mondta „Zoltánkám, most már nem bírom tovább” – és azon a héten csütörtökön meghalt. De még ezekben az utolsó években is hallgatta a rádiót, és tudott mindent, ami az irodalomban történt. Betegsége előtt a Diárium c. folyóiratot szerkesztette a harmincas évek végétől 1948-ig. Ez egy pezsgő, eleven irodalmi folyóirat volt, ebben hozta össze

Hamvas Bélát Weöres Sándorral. Nem tudom, mi lett volna a sorsa a Rákosi-rendszerben, ha egészséges marad.

Mennyire volt eleve elrendelt ebben a polgári értelmiségi közegben, hogy Ön is irodalomtörténész lesz?

Ebben nőttem föl. A szüleim baráti köre, az ebédvendégek, vacsoravendégek, uzsonnavendégek mind szépírók, képzőművészek és színészek voltak. Ezért alakult úgy, hogy gyerekkoromtól kezdve a társadalom más rétegeivel nem találkoztam. A válaszhoz az is hozzátartozik, hogy otthon valójában egy nagy könyvtárban nőttem fel, és szerettem az irodalmat.

Mondana pár nevet ebből az asztaltársaságból?

Legkisebb gyerekkoromból emlékszem, hogy még a háború alatt jön haza édesapám, és azt mondja anyámnak, hogy vasárnapra meghívta ebédre a Weöres Sanyit – akkor hallottam először a nevét. Aztán a háború után, amikor az apám már nem volt jól, vasárnaponként gyakran ellátogattak hozzánk a Tersánszkyék. Sári néni, a felesége egyszer jól rám pirított, amikor meglátott a kezemben egy tibeti útleírást: – Mondd, te miért nem a Józsi bácsi könyveit olvasod? A leggyakrabban Hubay Miklóst láttam, ő szinte családtagnak számított, a legjobban pedig Palotai Borist szerettem, anyám barátnőjét. Már gimnazista voltam, amikor megismerkedtem Déry Tiborral, egyszer még Kassák Lajossal is kezet fogtam.

Akkor egyenes út volt az irodalomhoz – de milyen irodalommal akart akkoriban foglalkozni?

Eleinte a 18. század érdekelt, első megjelent cikkemet másodéves koromban Robert Burns *The Cotter's Saturday Night* és a *Családi kör* összehasonlításáról írtam. Aztán évekkel később mégis beszívott a szörnyű 20. század, attól kezdve máig, öreg koromig arról írtam esszéket, tanulmányokat, könyveket. Ennek ellenére a világ legszebb regényének ma is Goethe *Wilhelm Meister*ét tartom, ami arról szól, hogy minden szabad, minden lehet, egyre gyarapodunk, minden a javunkat szolgálja, és avval ér véget, hogy merjünk boldogok lenni. A belga Ligne herceg, Goethe kortársa pedig arról írt, hogy legnagyobb hősiesség az öröm. A koruk? A véres francia forradalom, Napóleon háborúi, felkelések, forradalmak szerte Európában, börtönök, bitófák és szörnyűséges járványok. Valójában semmivel nem volt jobb és várományosabb a 18–19. század fordulója, mint a miénk, a 20–21. Akkor mégis a remény zászlaját tűzték ki az írók szerte a világon. Ma pedig a teljes reményvesztettség és kilátástalanság érvei sorakoznak és torlódnak egymásra, szikrányi fényt sem engednek maguk közé. A kitűnő szlovén filozófus, Slavoj Žižek nem az öröm bátorságáról, hanem a reménytelenség bátorságáról értekezik.

Regények, kitűnő regények főhőse évtizedek óta a szorongás.

Erről sokat beszélgethetnénk, de térjünk még vissza az egyetemi éveihez. Az egyetem mellett dolgozott a Kossuth Kiadóban is. Hogy került oda és milyen volt akkoriban, a 60-as évek elején a Párt kiadójánál dolgozni?

Ennek megvolt a maga története: nem munkás-paraszt, hanem polgári származású voltam, ezért az első két évben tandíjat kellett fizetnem, ezer forintot. Az apám akkoriban kórházban volt, anyám tartott el minket. Leült mellém, és azt mondta, nem tudja kifizetni ezt az ezer forintot. Összehasonlításképp: évekkel később a kezdő fizetésem 1200 forint volt, tehát ezer forint akkoriban komoly összegnek számított. Azt mondta, dolgoznom kell.

Sikerült két ösztöndíjat is szereznem, az egyiket a Kossuth Könyvkiadótól, 600 forintot, a másikat a Népsporttól, ugyancsak 600 forintot. A Népsport szerkesztőségében korrektorkodnom kellett minden csütörtökön és vasárnap délután lapzártáig, úgyhogy egyetemi éveim idején csütörtökön és vasárnap soha nem tudtam randevúzni. De megismerkedtem a kor nagy sportújságíróival. A Kossuth Kiadóval másképp szólt a szerződésem, oda csak egyszer egy évben kellet bemennem – igaz, hogy nyáron és egy egész hónapra. Ezen kívül kikötötték, hogy jól kell tanulnom, és minden egyetemi osztályzatomnak jelesnek kell lennie. Ezért aztán amikor a fél évfolyam egyest-kettest kapott, a jobbak hármast, én pedig – agyonolvasva magam – bementem, és négyest kaptam, akkor megkérdeztem a vizsgáztatót, mikor jöhetnék vissza javítani. Azt válaszolta: itt vannak a kollégái, ők kettest kaptak, és boldogok. Elmeséltem neki a történetemet, hogy nekem muszáj jelest kapnom – és akkor beírta.

Tehát volt pesti állásom is, ami akkoriban szinte varázsszóként működött. A kiadóknál akkoriban már számított a bevétel, így a Kossuth nemcsak pártkiadványokat jelentetett meg, hanem olvasmányos, bestseller könyveket is. Ilyesmik szerkesztését, kontrollszerkesztését bízták rám. A főnököm Nyírő József – az 50-es évek elején Sztálin műveit fordította – kiváló kiadói szakember volt, sokat tanultam tőle. Nagyon jó hangulat volt ezen az irodalmi osztályon, itt kezdte a pályáját Csibra István is.

És akkor ezután jött több, mint tíz év az MTA Irodalomtudományi Intézetében. Hogy alakult ez a történet?

Két évvel később, 1964-ben adódott egy lehetőség: bekerültem a Ménesi úti intézetbe segédmunkatársnak. Sőtér István volt az igazgató, Klaniczay Tibor és Szabolcsi Miklós a két igazgatóhelyettes, engem a 20. századi osztályra vettek fel, ott ismerkedtem meg Bodnár Györggyel,

Béládi Miklóssal, Rába Györggyel, később Pomogáts Bélával, Rónay Lászlóval, hogy csak néhány nevet soroljak.

1964-re már elkészült az úgynevezett hatkötetes „spenót" (*A magyar irodalom története*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964–66 – BB.). Az első kötetek, amelyeket Klaniczay Tibor szerkesztett, az akkori tudományosság mércéjével nagyon színvonalas munkák voltak. A hatodik kötet, amely a 20. századot tárgyalta, szintén tisztességes, jó munka volt, de akkor még két nagy fejezet hiányzott belőle. Az egyik az erdélyi irodalomról szólt volna – ezt ugyan kitűnően megírta Czine Mihály, de Aczél György politikai kifogásokat emelt ellene, úgyhogy újra kellett írni. A másik hiányzó fejezetnek Lukács György munkásságát kellett volna bemutatnia, de ennek megírására még nem találtak megfelelő személyt. Nekem ajánlották fel. Talán abból a megfontolásból, hogy kezdő voltam, már a koromnál fogva sem lehetett közöm a Lukács körüli vitákhoz és hozzá magához sem, még a tanítványaihoz is alig. A felkérést azonban nem lehetett visszautasítani, de meg lehetett felezni. Elvállaltam az életmű 1945-ig tartó bemutatását, a második részt pedig Tóth Dezső írta meg okos óvatossággal, mégis a pártvonal irányai szerint.

Jó másfél évig dolgoztam az alig több mint egy íves tanulmányon, de rengeteget tanultam közben, és megismertem egy zseniális fiatalembert, aki elsők között állt ki Ady mellett, aki felvetett egy regényelméleti teóriát, amelynél jobbat máig sem gondoltak ki.

Aki aztán megtagadva minden addigit, hátat fordítva gazdag nagypolgár családjának hirtelen elhatározással, egyik napról a másikra belépett a történelem fogaskerekei közé, kérlelhetetlen odaadással alávetette magát a világmegváltást ígérő kommunista párt fegyelmének.

De ez a fegyelem időről időre meg-megtört, ilyenkor önálló gondolatokat dolgozott ki, amelyek miatt aztán újra és újra bajba került, moszkvai évei alatt életveszedelembe is. Az én fejezetrészem idáig tartott. Amikor elkészültem vele, szerettem volna eljuttatni hozzá a szöveget, hogy legalább a tárgyi hibákat kijavíthassam, Szabolcsi Miklóst kértem meg a közvetítésre. Mondta, hívd fel telefonon, benne van a telefonkönyvben. Vagy két hétig tartott, mire összeszedtem a bátorságomat, és felhívtam. A rákövetkező kedd délelőttjére adott időpontot, hogy felkeressem.

Ez tulajdonképpen egy hosszú és személyes kapcsolat kezdete volt. Lukács György nagyon fontos szerző az Ön életművében. A díjnyertes könyvében is többször felbukkan a neve. Hogy sikerült végül találkozni vele és milyen volt ez a kapcsolat?

Attól kezdve, egészen 1969 szeptemberéig – amikor ösztöndíjjal Londonba mentem –, szinte minden négy-öt hétben meglátogattam.

Mindig kedden és mindig délelőtt 11 órakor. Amikor körülbelül két órával később meghallottam, hogy a szomszédos szobában a házvezetőnő kezd az ebédhez teríteni, akkor tudtam, hogy vége a beszélgetésnek, felálltam és elköszöntem tőle. Ez a majdnem öt évig tartó beszélgetéssorozat volt az én filozófiai doktoriskolám.

A terv az volt, hogy összegyűjtsem a magyar irodalomról és művészetről szóló írásait, a legkorábbiaktól kezdve, külön kötetben. Ő eleinte szabadkozott, azt mondta, ez nem az ő igazán fontos munkássága. Végül sikerült rábeszélnem, és el is készítettem a gyűjteményt. 1970-ben jelent meg *Magyar irodalom, magyar kultúra* címmel.

Egyszer meghívott vacsorázni Fehér Ferenccel és Heller Ágnessel együtt. Ő ült velünk szemben, mi hárman a másik oldalon: én bal szélen, mellettem a Fehér Feri, őmellette a Heller Ágnes. Én az első látogatásomtól kezdve mindig professzor úrnak hívtam őt, ő pedig engem „Kenyeres elvtársnak" szólított. Itt, a vacsora közben is. Fehér Feri azt mondta „Lukács elvtárs", ő azt mondta „Fehér elvtárs". Heller Ágnes is azt mondta „Lukács elvtárs", Lukács viszont azt mondta, „Ágnes". Ennél nagyobb kitüntetést Heller Ágnes életében aligha kaphatott: ő volt az egyetlen, akit Lukács a keresztnevén szólított.

Haladjunk tovább az időben. Az Intézet után jött az ELTE. A könyvben a következőképp fogalmaz Király István kapcsán: „1981-ben meghívott a tanszékére docensnek, 1983-ban Weöres-könyvemet felterjesztette akadémiai doktori címre, 1987-ben pedig egyetemi tanárnak javasolt." Lukács György mellett Király István megítélése is elég vitatott, de Ön szinte kivétel nélkül pozitívan nyilatkozik róla. A kötetben helyet kapó szellemes, *Termelési-regény***ről szóló kritikában még egy anekdotikus történetet is felelevenít kettejük között. Milyen volt a viszonya Királlyal?**

Nézze, gyerekkoromban már hallottam Király István nevét – a 40-es évek végén, az 50-es évek elején irodalmi körökben a neve egyfajta „jajszó" volt a kíméletlen, szigorú ortodox balossága miatt. De személyesen csak hosszú évekkel később, az egyetemen találkoztam vele. Másodéves koromban Bisztray Gyuri barátommal bekéredzkedtünk egy negyedéves szemináriumára, mert a menzán nagyon jókat hallottunk róla. Már a félév felénél jártunk, de beengedett bennünket, a hátsó sorokban ültünk le, és hallgattunk. Nagy viták folytak, a negyedévesek állandóan provokálták a párthű internacionalizmusát nemzeti kérdésekkel. Egyszer aztán kifakadt, és összeszorított szájjal azt mondta: „Én is magyar vagyok. Fájdalmasan magyar." Ilyen volt.

Közelebbi kapcsolatba csak sokkal később kerültem vele. 1970-ben jelent meg nagy Ady-monográfiájának első kötete. A Társadalmi Szemle (az MSZMP hivatalos politikai és elméleti folyóirata) hogyhogy, hogysem, és ki tudja miért, nem egy akadémikust, nem egy nagynevű egyetemi tanárt kért fel az ismertetésére, hanem engem, a pályakezdő fiatalt, aki még csak párttag sem volt. Elfogadtam a felkérést, elolvastam, áttanulmányoztam a 774 oldalas könyvet, és írtam róla egy tanulmányszerű áttekintést, a szöveget elküldtem a szerkesztőségnek. Eltelt egy-két hét, és a posta hozott egy elutasító levelet: nem közlik az írásomat, mert nem értenek egyet vele, nem tértem ki benne Király nacionalizmus felé hajló gondolataira, és nem tettem bírálat tárgyává azt sem, hogy könyvében túlságosan megengedő az avantgárd mozgalmakkal szemben. Az indigós példányt beraktam egy borítékba, és elküldtem Király címére. Legyen ő az írásom egyetlen olvasója. Ezután ismerkedtünk meg, és barátkoztunk össze. Meghívott a lakására, amely Budapest egyik legszebb lakása volt a Kossuth Lajos tér Margit híd felöli sarkán, rálátással a közeli Parlamentre, a Dunára, a Várra és távolabb a budai hegyekre. Ettől kezdve valahányszor összetalálkoztunk valahol, felajánlotta, hogy hagyjam ott a Sőtér-féle Irodalomtörténeti Intézetet, és menjek be hozzá az egyetemi tanszékre. Közben 1974-ben megjelent az első tanulmánykötetem, a *Gondolkodó irodalom,* amibe beválogattam a róla szóló, visszautasított írásomat is.

Még hét évig mindig elhárítottam az invitációját, jól éreztem magam az Intézetben, remek kollegáim voltak, avval foglalkoztam, amivel akartam, minden ideológiai korlátozás ellenére mindnyájan azt írtuk, amit akartunk. Aztán teltek-múltak az évek, lassan-lassan beleuntam az élettől elzárt kutatómunkába, rájöttem, hogy tanítani sokkal élőbb, elevenebb munka, és akkor elfogadtam Király hívását. 1981-ben mentem át hozzá docensi rangban, 1986-ban lettem akadémiai doktor, két évre rá kineveztek egyetemi tanárnak. (Itt zárójelben meg kell jegyeznem, hogy nem értek egyet azzal, hogy csak az lehet professzor, aki az Akadémián szerzett fokozatot. Az egyetemek függetlenek – nemcsak a politikai élettől, nemcsak a kormányoktól, hanem az Akadémiától is. Ha egyszer egy egyetem valakit arra érdemesít, hogy professzorrá akarja kinevezni, akkor hadd tehesse ezt meg szabad akaratából, ne szólhasson ebbe bele semmiféle külső intézmény.)

A Királyról szóló korábbi idézet így folytatódik: „Örököltem a tanszékét, tíz évig vezettem". Hogyan történt meg ez az „öröklés" és milyen volt a tanítás?

Az életem boldogsága volt a tanítás. Annál jobb dolog a világon nincsen. Ez az orvosi hivatás ellentéte – az egyik unokám kardiológus a Margit Kórházban, ő betegek között van. Én fiatalok, egészséges emberek között voltam, verseket és regényeket beszéltünk meg. Nagyon szerettem. Király tulajdonképpen már a halála előtt elrendezte a tanszék jövőjét: úgy képzelte el, hogy a halála után egy négyéves ciklusra Czine Mihály lesz a tanszék élén, aztán én következem. Mihály nagy tehetség volt, nagyszerű könyvet írt Móricz Zsigmondról, és nagyon sokat tett az ún. határon túli magyar irodalmak megismertetése és elismertetése érdekében. De első generációs értelmiségi volt, ahhoz a népi nemzedékhez tartozott (mint a zseniális Sós Imre), amelyik 1945 után kapott lehetőséget arra, hogy tanuljon, egyetemet végezzen. És ebben a szerencsétlen sorsú országban nagyon nehéz alulról föltápászkodni, és egyenrangúként bekerülni a középosztálybeli értelmiség körébe. Mihály is megszenvedte ezt az életváltozást, gyanakvással, előítéletekkel fogadták, és előítéleteket hozott ő is magával. Idősebb volt nálam, nem voltunk barátok, de ellenségek sem voltunk. Király halála után négy évig ő vezette a tanszéket, aztán átadta nekem.

És a Doktori Iskola?

A Doktori Iskolát én akkreditáltam, az egész bölcsészkarét. Ez hatalmas adminisztratív munka volt, aktahegyekkel járt és rengeteg megbeszéléssel, minden tanszék vezetőjével töviről hegyire meg kellett beszélni a terveket, kívánságokat, minden részletet. Hosszú hónapokig nem tudtam mást csinálni, csak az akkreditációs okmányokat készítettem, egyiket a másik után. De megérte, mert minket akkreditáltak elsőnek az országban. Máig tagja vagyok a kari doktori iskolának, onnan nem kell és nem is lehet nyugdíjba menni.

Megköszönték ezt a sok munkát, kapott valami elismerést?

Igen, kaptam egy rektori emléklapot. De nem panaszkodhatom, mert elég sok díjban és kitüntetésben részesültem pályám során: 1978-ban József Attila-díjat kaptam, 2008-ban Széchenyi-díjat, 2009-ben az Eötvös koszorúval elnyertem a Laureatus Academiae címet, és közben több állami kitüntetést is kaptam, Tisztikeresztet, Középkeresztet, 2024-ben szakmám és kollegáim nekem ítélték a Toldy Ferenc emlékérmet, idén pedig az Artisjus Irodalmi Díjban részesített. De sem a rangok, sem a díjak nem fontosak. Csak az a fontos, hogy generációkat tanítottam az egyetemen, sok hallgatómból kiváló szakember lett, és az a fontos, amit megírtam cikkekben, tanulmányokban, könyvekben.

Forduljunk is rá szorosabban az irodalomtörténeti munkásságára, aminek kiváló keresztmetszete a díjnyertes tanulmánykötet-válogatása.

Írt monográfiát Adyról és Weöres Sándorról, de a kezét mindig a kortárs irodalom ütőerén tartva számos kritikát és recenziót is jegyez a legújabb magyar irodalom köréből. Az egyik központi témája a Nyugat, azon belül is az etikai esztétizmus. A fülszöveg tanúsága szerint az etikai esztétizmus az Ön személyes értékrendjében is központi helyen áll, ráadásul olyan értékként, amelyet ma is érdemes lenne vezérlő-csillagként elfogadnunk. Az irodalom etikai értéket hoz létre?

Nem, nem egészen.

A műalkotás nem képes új etikai értéket létrehozni, de a jó műalkotás elvisz az etika kapujába, mert állásfoglalásra késztet.
Egy esztétikailag értékes műalkotással való találkozás után nem tudok semleges maradni. Véleményem lesz, választás elé kerülök és a véleménymondás és választás szavai már az etika széles területéhez tartoznak. De ez persze ennél sokkal összetetteb és bonyolultabb folyamat, nem véletlen, hogy ezer évek óta viták folynak róla. Sem az esztétikum, sem az etikum nem kézzelfogható dolog, inkább egyfajta várakozás, egyfajta kívánalom. Nem nagyon lehet megfogalmazni, mitől jó egy vers – ezt az ember megérzi, senki nem tudja igazán szavakba önteni. Az etikai vetület is hasonló: nagyon nehéz verbalizálni. Amint megpróbáljuk, kicsúszik a kezünk közül, és vulgarizálódik.

A művészet rendkívül nagy társadalmi hatótényező, nagy hatással van az emberekre – de ennek a hatásnak a megnevezése és feltárása nemcsak racionális okfejtést kíván, hanem beleérzést és intuíciót is. Különleges képességet, különleges érzéket. Akiből ez hiányzik, aki nem tudja megmondani egy versről, hogy jó vers-e vagy rossz, annak nem szabad evvel foglalkozni, még ha szorgos munkával megtanulta is az összes értelmezési iskola minden fortélyát, akkor sem.

Tehát akkor az irodalom mélyén rejtőzik valamilyen tovább már nem tagolható, körbe nem írható varázslat?

Nagyon jó szó – tulajdonképpen igen, ez az, ami ránk hat. Gondoljon arra, melyik a legnagyobb hatású művészet: az építészet. Már annak a barlangnak a formája is hatott az emberek gondolkodására, amelyben éltek. Nem kell tudni, mi a gótika vagy hogy ki volt Lechner Ödön – ha valaki egy városban él, annak formái hatnak rá, valahol intuitive, a lelke mélyén.

Nagyon ellenzem a tudományok mai irracionalizmus felé haladását, mivel az irracionalizmus hatalomra jutása eddig még mindig katasztrófákhoz vezetett. Ennek ellenére úgy érzem, az intuícióra valahol mégis szükség van. *Az ész trónfosztása* Lukács egyik legvitatottabb könyve, de abban egyetértek vele, hogy ha az irracionalitás politikai szinten kerül

uralomra, az háborúhoz és szörnyűségekhez vezet. A művészetek terén viszont csak akkor vezet oda, ha kiragadják saját közegéből, és politikai szándékból félreértelmezik, vagy a szerzője szándékosan irracionális politikai eszméket hirdet.

Azért is kérdeztem ezt, mert tanulmányait át- és átszövi egyfajta távolságtartó szókimondás, helyenként oda-odaszúrás a 90-es évek óta teret nyerő, „varázstalanított", elméletközpontúbb értelmezői iskolákkal szemben. Egyik Ady-tanulmányában, éppen az Ady-értelmezés történeti alakulását taglalva, úgy beszél ezekről az irányzatokról, hogy számukra „a művészetről szóló diskurzus nem a reprezentációról, hanem a prezentációról szól". Jól látom ezt az attitűdöt?

Igen! Évtizedek óta, a legtöbb írásomban. Úgy gondolom, hogy a művészet, amely szinte létmeghatározó, ontológiai tényező az emberiség és minden egyes ember életében, nem foszthető meg a társadalmi vonatkozásaitól, nem redukálható puszta hermeneutikai-nyelvészeti leírásra.

Amint már mondtam, és amit végső soron mondani szeretnék:

az etika opció, örökös választás, a választás vélemény, a vélemény pedig kritika.

A művészetben tehát, ami elválaszthatatlan az etikumtól is, mindig létezik vélemény és kritika. A formalista hermeneutika ezzel szemben minden társadalmi és politikai tényezővel együtt kiszűri a véleményt és a kritikát is. Ez nagyon kényelmes eljárás volt, még a Kádár-korban is lehetett így dolgozni, mert nem bántotta a politikát – és a mai napig sem bántja, mert nem is képes kritikát megfogalmazni.

Ha úgy tetszik: van olyan politika, amely azt kéri, hogy „mellette tegyük le a garast" – de aki formalista hermeneutikát művel, az valójában senki mellett nem teszi le a garast. Én úgy gondolom, hogy a művésznek és művészettörténésznek le kell tennie a garast: véleménnyel és kritikával kell rendelkeznie. Sőt, magának a társadalomban felnővő értelmiségnek, az értelmiségi létnek, az értelmiséghez tartozásnak is eminens kötelessége, hogy szüntelen állást foglaljon, szüntelen véleményt mondjon, és hogy ne csak végrehajtója, hanem kritikusa is legyen saját munkarendszerének.

Ezért áll hozzám közel Adorno, Marcuse és a Frankfurti iskola véleményvilága. Annál is inkább, mivel az ő kritikai életbeállítódásuk áll legtávolabb az elmúlt évtizedekben vezető beosztásokat betöltő – és félek tőle, a mai és közel jövőbeli – magyar értelmiségtől. A frankfurtiak – nem időben, de szellemi értelemben – együtt indultak Lukáccsal, csakhogy míg Lukács fenntartás nélkül elfogadta a szocializmus-kommunizmus lenini ígéreteit a hozzávezető úttal együtt, mint egyfajta majdani utópikus jövőt,

addig Adorno, Marcuse és a többiek csak a marxizmust fogadták el, Marx gazdaságtörténeti kritikáját, amely lényegében a 19. századi manchesteri angol kapitalizmus kritikáján alapult. Ők nem fogadták el Lenint, nem fogadták el a munkásosztály vezető szerepét, nem fogadták el a pártot, nem fogadták el a forradalmat – csak magát a kapitalizmuskritikát fogadták el, a kriticizmust. Bármilyen ellentmondások voltak is ebben az álláspontban – és sokat írtak is róla –, hozzám még ez áll legközelebb a modern társadalomelméletek közül.

Ezeknek az odaszúrásoknak a másik céltáblája a kötet több írásában is a rendszerváltás utáni magyar értelmiség. Például az *Ady Endre és akiknek nem kell* című rövid szövegben azt írja, hogy a magyar értelmiség a rendszerváltás után hátat fordított a társadalomkritikai tudatnak, szaknyelvek mögé bújt, és olyan filozófiákat keresett ki magának, amelyek megtámogatják ezt a viselkedést. Ez eredetileg egy 2008-as írás. Most is ilyen kritikus?

Nem vélekedem másképp arról, hogy a kritikai távolságtartásunkat mindennel szemben mindig meg kell tartanunk – és az a jó, ha ennek a távolságtartásnak van egy elvárási horizontja, ha várunk valamit a társadalomtól. Erről érdemes lenne külön is beszélnünk: 2008-ról, amely aztán átment a 2010 utáni rendszerbe. Anélkül, hogy személyes kapcsolatot kerestem volna az ellenzék bármelyik részével, végtelenül elleneztem az illiberalizmusnak nevezett önkényes kormányzást, elleneztem a neonacionalizmust, a Horthy-rendszer szimbólumainak visszatérését, az átnevezéseket, a kereszténykedést. De az idei választások után sem nyugodtam meg. Én a diskurzustársadalom híve vagyok, a dolgok széleskörű megbeszélhetőségének a híve, és még nem sok példát látok erre. A megbeszélő társadalom nem azonos a populizmussal, nem azonos avval, hogy időnként kimegyünk a „nép" közé. Nyugodtabb lennék akkor is, ha a közvélekedés és a közhatalom kórusában a sok jobboldali szólam mellett volna egy szocialista szólam is, mint a legtöbb európai országban.

Kanyarodjunk még vissza az Ön munkáiban fontos alakokhoz. Ha megenged egy tendenciózusabb értelmezést: számomra úgy tűnik, Ady és Lukács nagyon hasonló helyet foglalnak el az Ön írásaiban – ami, legalábbis saját tapasztalatom szerint, egyáltalán nem diszciplináris evidencia. Mindketten kérlelhetetlenek és radikálisak, és úgy tűnik, dekanonizációjuk folyamata egyet jelent azzal, hogy a magyar értelmiség szakított ezzel a radikalizmussal?

Ez nagyon jó gondolat, és valóban érdemes lenne egyszer külön megvizsgálni, hogy az Ady-életműben megjelenik-e ez a „vagy-vagy" logika. Mert Lukácsot élete végéig ez jellemezte: vagy Thomas Mann,

vagy Kafka – de nemcsak ő volt ilyen. Egyszer Weöres Sándorék elvittek Fülep Lajoshoz a Széher útra. Ott ültem, huszonvalahány évesen, negyedóráig hallgattam a beszélgetésüket, aztán gondoltam, valamit nekem is mondanom kell. Az első szó, amit kimondtam, Chagall neve volt. Fülep a nagy kezével az asztalra csapott, és közbevágott. „Chagall nem festő! Aki azt mondja, Chagall, az nem mondhatja, hogy Picasso!" Ez ugyanaz a fajta vagy-vagy gondolkodás volt, mint a Lukácsé, és általában ez jellemző a meggyőződéses metafizikai gondolkodásra. Egy az Isten, egy a Párt, egy az Igazság. Tőlem távol állnak az ilyen éles, egymást kizáró vagy-vagyok, én sokkal inkább az is-is pártján állok, a megbékélés, a kompromisszum pártján. Sőt, ma éppen ezt tartom kívánatosnak, és nagyon örülnék, ha képesek lennének egymással együtt dolgozni az értelmiség különböző színezetű, hatalom természetéről politikailag másként gondolkodó csoportjai ahelyett, hogy beleragadnának a vagy-vagyok terméketlen logikájába. Ezért az én írói-irodalomtörténész pályám igaz hőse nem Lukács György és nem is Király István – akármennyit beszéltünk is róluk most –, az igazi hősöm az ezerarcú, ezerhangú Weöres Sándor. És akkor hol marad a kriticizmus? A művészet néven nem megnevezhető csodájaként, sokszor az ő mindent megengedő, alaköltő, átváltozó képességében és derűs humorában volt a legmélyebb kritika a fennállóval szemben.

Gyakori eljárása a kötet tanulmányainak, hogy irodalomtörténetileg kiemelt fogalmakat úgy bont ki, hogy akár etimológiai szótárak, akár alapvető filozófiai művek releváns passzusait montírozza egymásra. A kötet talán egyik legérzékletesebb tanulmányában az „irgalommal" teszi ezt. Miért fontos ez az eddig inkább teológiailag taglalt fogalom? Miért kell ma irgalmasnak lennünk?

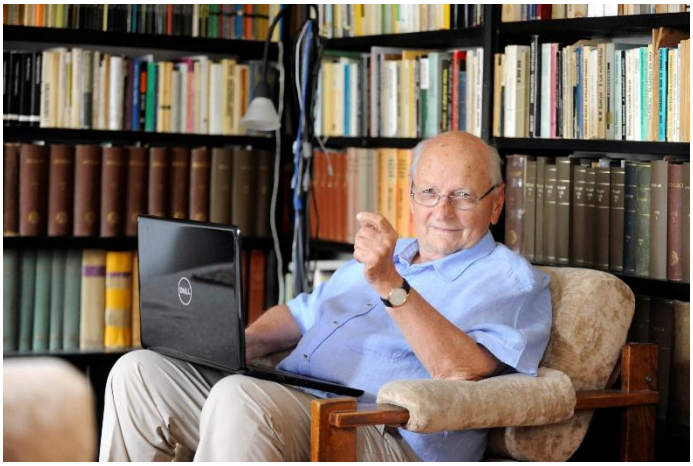
Mert a másik oldalon a bosszú áll. Az irgalomban benne van a megbocsátás gesztusa, de nincs benne a felejtés. Megbocsátunk, de nem felejtünk.

A kötetben helyet kapott például Herczeg Ferenc *Az élet kapuja* című regényének recepciótörténeti elemzése is, amelynek tananyagba kerülése nagy vitát váltott ki. Ön mit várna el az irodalomoktatás számára az új NAT-tól?

Valami egészen más koncepciót**.** Olyat, amely elsősorban azt tartja szem előtt, hogy milyen fiatal generációra van szüksége az országnak. Nyitott, felszabadult szellemű és a világ sokféleségére kíváncsi, beszélgetni szerető és vitatkozni is képes fiatalokra. Ehhez jobb eszköz és jobb anyag nincs az irodalomnál. Eszerint kell kiválogatni a műveket és az írókat. Herczeg Ferenc nem volt rossz író, nem igaz, hogy rossz író volt,

vannak jó regényei, sikeres színművei, és az élettörténete is kelthet illúziót a gazdag jómódjával, az adriai jachttal, a szép színésznőkkel – szegény József Attila érdemelt volna ilyen életet –, de az írásművei egy zárt és elzárkózó társadalmi gondolkodást képviseltek. Éppen az ellenkezőjére van szükség. De mielőtt különálló, egyes műalkotások megbeszélésére esnék szét az irodalomoktatás, még valamit tekintetbe kell majd venni. Hegel azt mondta, hogy a dolog lényege a dolog története: én nem iktatnám ki az irodalomoktatásból az irodalomtörténetet sem.

A történetiség fogalmát is élővé lehet tenni a világirodalom és a magyar irodalom szűntelen változástörténetének bemutatásával.
Persze közben el kell jutni a mához, és a legújabb művek között is tájékozódni kell. Nem lesz könnyű egy ilyen sok szempontú alaptanterv kidolgozása.

Fotó: Czimbal Gyula